

Дечева, М. “Етнология на облеклото в България – традиции и перспективи.” - *Българска етнология*, год. XXXI 2005 кн. 3-4, 37-42.

Етнология на облеклото в България – традиции и перспективи

Зад терминологичния спор между „графия” и „логия”, който в последните 20-тина години периодично отваря дебат в колегията, изследването на българското народно облекло систематично следва своята научна логика, надхвърля мащабите на описанието и оформя един по-широк културологичен обхват в научното дирене. То има богатите традиции, развивани повече от век и половина, и безспорни перспективи в науката за етническата култура. За облеклото се пише непрекъснато и се оказва, че непрекъснато има теми за разглеждане и поле за търсене. Целта на тези бележки не е толкова информативна, колкото обобщаваща за нивото на изследванията върху облеклото в България в един по-общ хуманитаристичен контекст. Те не следват хронологията в развитието на българската етнология на облеклото, а тематичното ѝ сепариране, което дава възможност да се очертаят и перспективите за изследване в бъдеще.

В етнологията, облеклото се приема за определящо сред бележите в етнокултурната характеристика на дадена общност, съотносим по своята значимост с езика. То е първият видим показател, основен в опозициите „свой-чужд”, „ние-другите”. Със своите обединителни и разграничителни функции, то е културният двойник на човека, неговото второ „Аз” в системата на материалните вещи. То покрива природното тяло с вторична обвивка, която предава кода на културата. В дрехата се акумулира информация за отношението природа-култура, както в глобалните му измерения, така и в конкретното човешко присъствие. Разчитането на тази информация показва как културата

видоизменя природното тяло и го подчинява на собствените си закони. Като нейн субект, човек проектира в дрехата себе си, заедно с целия комплекс от етнокултурни характеристики, които са му присъщи и които той следва. В този смисъл, облеклото е видимата идентичност, която прави ясни личностните и груповите отношения чрез знаковата си определеност. Разгледано в исторически план, то носи специфика, която отразява основни периоди от съществуването и развитието на етноса. То е непосредствено свързано със степента на развитие на икономиката, със структурата на социалните взаимоотношения и с особеностите на природо-географската среда, в която живеят потребителите му. На тази база, то фокусира етнически общото и специфичното, съхранявайки локалните особености и варианти на културата.

Възможностите за анализ и илюстрация на същностни процеси и етапи от живота на обществото чрез развоя и състоянието на облеклото са натрупали голяма научна библиотека. Етнологията разглежда дрехата като същностен факт от културата на етноса в исторически и социален план. За това, постулат в науката е, че облеклото е определяща парадигма в етнокултурната характеристика на дадена общност. Проблемът за българското народно облекло се поставя и развива в годините, паралелно с развитието на българската етнография. Още Юрий Венелин, в знаменитото си писмо до Васил Априлов от 27.IX.1837 г. включва изучаването на „разни костюми, особено женските с названията им” сред основните пунктове на своята етнографско-фолклорна програма (Тодоров 1989:71). След почти 30 години, Апелът на Петко Р. Славейков до българските живописци, публикуван във вестник „Гайда” (15 април 1866) и написан по повод получени от Николай Иванов – „образописец от Самоков” сведения, придружени със скици на облеклата от някои Самоковски,

Татарпазарджишки и Софийски села, свидетелства за прилагането на тази програма. „Също така умоляваме и други наши живописци – пише Славейков – да ни изпратят някои начертания върху типовете и костюмите на българите...., но ако е възможно да са бележени и шаровете по дрехите им. С това те и нас ще задължат и на народа си ще послужат. Много благодарим и на тези, които ни проводят и имената на облеклата и другите премени и украшение, които носят мъжете и жените по селата.” (Извори 1992:31). Георги Раковски, Любен Каравелов, Найден Геров и десетки учители, свещеници и родолюбци започват натрупването на фактологичен материал. В своята Програмна статия „За значението и задачата на българската етнография” (1889) Иван Шишманов изтъква необходимостта от събиране и описване на народните носии, което се превръща в основна задача пред академичната етнология. Тази задача, с различен интензитет, се изпълнява и до днес. Христоматийните регионални проучвания на Димитър Маринов за Североизточна България; на Ст. Л. Костов и Евдокия Петева за Софийския край; на Христо Вакарелски за облеклото на българите в Беломорска Тракия и Мала Азия; на Мария Велева за Родопите; на Карол и Мария Телбизови за Банатските българи и др. са продължени от регионалните проучвания на България, публикувани до сега в 8 тома, които възможно най-пълно представят народното облекло в Добруджа, Пиринския край, Пловдивско, Разградско, Софийско, Ловешко, Странджа и Сакар. Главен обект на тези проучвания е костюмът на селското население, като продукт на една аграрна по своя характер култура. Тази тенденция обема голяма част от усилията на изследователите и има за последица уплътняване на картината на българското народно облекло във всеки един от неговите детайли. Основна роля в този процес имат музейните специалисти в България. Регионалните и локални проучвания на

костюма са главно тяхно дело. Само преди година, подобна докторска теза за регионалния костюм, претърпя успешна защита (К. Грънчарова – „Облеклото по долината на р. Струма”), което е доказателство и гаранция, че подобни изследвания са изключително ценни за науката, независимо от модерните за всяко време теоретични модели. За съжаление, поради редица (икономически, на книгоразпространението и на библиотечния обмен и т.н.) причини, особено в последните 15-тина години на криза във финансирането на науката, техните проучвания остават (почти) непознати за колегията като цяло. База за развитие на изследователска проблематика са и архивизираните теренни материали, които съхраняват една, до голяма степен, вече трудно достъпна за изследователя фактологична база.

Втората голяма тема, която присъства в изучаването на българското народно облекло е очертаването на неговата етническа специфика и представянето му в общоетничен план. Облеклото, като постоянен и задължителен елемент от културата, крие надеждни перспективи за обстойно представяне на етнокултурното многообразие в неговия традиционен и модерен (съвременен) вид. То е всеобщият информационен знак за човека и за групата, към която той принадлежи.

Още в първият обобщаващ труд на Хр. Вакарелски – „Етнография на България”, се разкриват онези общи черти, които определят костюма като български. Принос в областта на етнографското картографиране е и неговата актуална до днес карта „Български народни носии”, нарисувана от художника Г. Петков (1935). Подобно по своето значение е изследването на Ст. Л. Костов върху българската народна шевица, появило се като албум през 1913 г. и претърпяло още две издания, второто, от които в съавторство с Евдокия Петева. Всеки от тях е жалон в развитието на науката и всеки, уважаващ науката автор е длъжен да стъпи в разработките си върху

тези изследвания. В последната четвърт на XX в. върху народното облекло и неговото художествено претворяване в общонационален мащаб, се появяват студиите на Ганка Михайлова и Марина Черкезова в т. 2 от тритомника „Етнография на България”.

Името, с което обаче, най-често се свързва изследването на народното облекло в българската наука е на професор Мария Велева. Започнала делото си през първата половина на XX в., тя описва и анализира българския народен костюм, както в териториално, така и във функционално отношение. Легендата, разпространявана в колегията, твърди, че тя е познавала костюма детайлно във всичките му дори локални варианти, село по село, в неговите съставни части, кройка, принципи на композиране, изработка, терминология. Четирите тома „Български народни носии”, създадени съвместно с художничката Евгения Лепавцова, са не само подръчно помагало за всеки, който се докосне до народното облекло, но и библиографска рядкост. Само преди броени седмици се появи продължение на този фундаментален труд – нов, богато илюстриран албум „Български народни носии” с автори Анита Комитска и Веска Борисова, който включва 267 костюма от всички краища на българската исторически етническа територия, съхранявани в Националния етнографски музей при БАН.

Конкретните тематични изследвания върху облеклото започват с академичния период в развитието на българската етнология след Освобождението. Народоведът Димитър Маринов в края на XIX в. отрежда на народното облекло значение, съотносимо с езика, подчертавайки, че то има, също както езика, своите диалекти. Ив. Шишманов в статията си „Към терминологията на българските народни носии” отбелязва, че: „Носиите имат несъмнено свой собствен език и даже своите наречия” (Шишманов 1933:). Приносният характер на този реферат се изразява в представянето на дрехата като неразделна

част от онова, което възприемаме като култура. В едно от последните си издания, проф. Т. Ив. Живков реабилитира термина *форематология*, въведен от Шишманов, който в своята същност е равнозначен на *етнология на облеклото* (Живков 2000: 213), която изследва и културата на обличане, и културата, в която човек се облича. Тази, трета тема в обхвата на изследванията върху българския народен костюм, се развива особено плодотворно от средата на 70-те години на ХХ в. с появата на две статии на Ганка Михайлова („Материалната култура като обект на изследване от етнографската наука” – БЕ, 1975, кн. 2, 5-20 и „Социални функции на народното облекло” – БЕ, кн. 3-4, 1976, 5-23), които развиват тезите на Шишманов и Богатиръов. Функционалното и семантично направление бележат развитието на етнологията на облеклото в България в един почти 20-годишен период. За добър пример в това направление могат да се посочат: изследванията на Г. Михайлова за костюма в българската обредност, за функцията на престилката и семантиката на вещите в народната култура; на Ива Станоева за семантиката на шевицата; на Маргарита Николова за женските забраждания и последния за сега във времето резултат – две книги, появили се наскоро: на Г. Михайлова – „Маскирани ли са маскираните персонажи” (2003) и на Радосвета Ганева – дисертационната теза: „Знаците на традиционното българско облекло” (2003).

Облеклото е културният двойник на човека, неговото второ „Аз” в системата на материалните вещи. В дрехата се кумулира информация за отношението природа-култура, както в глобалните му измерения, така и в конкретното човешко присъствие. Разчитането на тази информация показва как културата видоизменя природното тяло, подчинявайки го на собствените си закони. Като нейн субект, човек проектира в дрехата себе си, заедно с целия комплекс от етнически

характеристики, които са му присъщи и които той следва. Облеклото е видимата идентичност, която прави ясни личностните и групови отношения чрез знаковата си определеност. Този, до голяма степен културологичен подход към изследването на облеклото се прилага както от етнологи (М. Дечева – „Чертог на българката чародейка”, София 2000), така и от фолклористи (И. Станоева – „Обличащото се тяло” - Антропологични изследвания, Т. II. 2001, 98-106) и дори езиковеди (П. Костадинова – „За дрехата и времето на другия” - Антропологични изследвания, Т. II, 2001, 107-116), и е част от съвременното ниво на науката.

Общоизвестен факт е, че наред с информацията за културната идентичност на своя носител, облеклото носи и спомен за собственото си развитие. Тази изключително важна посока обаче е твърде слабо проучена в последните години. След Е. Петева, Хр. Вакарелски и М. Велева, която през 60-те и 70-те години на ХХ в. работи по разкриването на славянските черти в българското облекло и върху неговата историческа периодизация, историческата етнология на облеклото няма своите продължители.

Особено важна тема е представянето на градското облекло в българската култура. По мое мнение, в тази посока трябва да се разграничат две важни подтеми. Първата от тях се отнася до костюма в големите градски центрове. Тя е зстъпена в изкуствоведското изследване на Венера Наследникова „История на българския костюм”, като неразделна част от общото развитие на костюма по българските земи. Въпреки събрания, макар и не обилен материал; въпреки появилите се в последните години в различни по тематика сборници съобщения, цялостно изследване по този проблем липсва в българската етнология.

Интерес представлява и втората подтема, която също не е достатъчно развита и носи потенциал: отношенията мода-традиционно облекло. Тази проблематика поставя няколко изключително важни за общата етнология въпроса, свързани както с обекта на изследване, така и с методиката за него. В историята на културата има закономерност, по силата на която, колкото се отива по-назад във времето, толкова по-продължителни са периодите на промяна. Обектът, който ние изследваме обаче е твърде близко до или дори част от новото (модерното) време, а той се изследва като явление от класическото традиционно общество. Промените в народното облекло; модата в него; влиянието на града, от една страна и на общото социално-икономическо развитие на обществото през Възраждането, от друга, върху неговата структура, украса и функция са все важни въпроси, чието решаване има за модел блестящата студия на М. Велева за Котленската носия. За съжаление, изследвания в този дух се срещат твърде рядко.

Въпреки различните подходи, с които се изследва българското народно облекло, въпреки различното ниво на съществуващата по проблемите му литература, градивните традиции в етнологията на облеклото в България се развиват плодотворно. Значението на облеклото като културен факт отваря простор за неговото изследване както в традиционен, така и в съвременен аспект; както по отношение на националната култура, така и в мултикултурални взаимовръзки – факт, който би трябвало да привлича и млади изследователи.

Литература

Тодоров 1989

Тодоров, Д. Българската етнография през Възраждането. София.

Извори 1992

Извори за Българската етнография. Из българския възрожденски печат. София.

Шишманов 1933

Шишманов, Ив. Към терминологията на българските народни носии. – Сп. БАН, кн. XLX, София